

Юлія Грищенко
**АДМІНІСТРАТИВНО-
ТЕРИТОРІАЛЬНІ ЗМІНИ
В МІСЦЯХ КОМПАКТНОГО
РОЗСЕЛЕННЯ БОЛГАР
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
У 30-х рр. ХХ ст.**

У статті розкрито процес реформування системи національного адміністративно-територіального устрою в умовах згортання політики коренізації у 1930-х рр. Зокрема, мова йде про укрупнення та розукрупнення, а згодом і ліквідацію болгарських національних районів УРСР із подальшим переформатуванням їх у райони звичайного типу.

Ключові слова: національний адміністративно-територіальний устрій, політика коренізації, болгарські національні райони УРСР.

У 30-і рр. ХХ ст. болгарська етнічна меншина вступала з соціальним, політичним та духовним багажем, напрацьованим у попередні десятиліття. Звіт німецького консульства в Харкові від 6 листопада 1931 р., яке важко запідозрити в упередженості, містить такий запис щодо становища етнічних меншин: “в Україні становище національних меншин трохи краще, ніж в інших республіках Радянського Союзу. Тут існує 25 національних районів, з яких ... три болгарських. У цих районах працюють національні адміністративні та судові органи, що певним чином сприяє розвитку меншин, їх культури, а саме створення нових національних форм, які за змістом свого загального розвитку сформували “національні підрозділи пролетарсько-більшовицького спрямування”¹.

Проте курс радянської влади на суцільну колективізацію сільського господарства визначив нові кроки в напрямі централізації управління та перебудови управлінського апарату на місцях. Це засвідчували підсумкові документи XVI всесоюзної партійної конференції (квітень 1929 р.)². У процесі колективізації саме сільський

¹ Der ukrainische Hunger-Holocaust. Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleitet von Dr. Dmytro Zlepko. – Sonnenbuhl, 1988. – S. 59.

² 16 всесоюзная партийная конференция. Резолюции и постановления. – Москва, 1929. – С. 15.

район став центральною ланкою адміністративного управління, яка, в першу чергу, потребувала кадрового зміцнення. Й. Сталін торкнувся цієї проблеми у політичному звіті ЦК ВКП(б) XVI партійному з'їзду (червень–липень 1930 р.). Зокрема, він наголошував на необхідності скасування системи округ, які “перетворилися на зайву бюрократичну ланку між областю та районами, і переведенні окружних працівників для їх підсилення у районні організації”³. 2 вересня 1930 р. на виконання постанови Президії ЦВК та РНК СРСР “Про ліквідацію округ та перехід на двоступеневу систему управління” ВУЦВК разом з РНК УСРР ліквідував округи, зафіксувавши, таким чином, перехід на двоступеневу систему центр–район⁴. Від вересня 1930 р. в УСРР існувало 503 адміністративні одиниці – Молдавська АСРР, 18 міст центрального підпорядкування та 484 райони. 119 з них було визнано економічно маломісними й ліквідовано протягом 1931 р.⁵

Досить показовою щодо результатів адміністративної реформи для болгарських районів є думка А. Дівіджієва “про різке погіршення становища апарату до і після ліквідації округ, наприклад, до ліквідації загальна кількість працівників становила 107 осіб, з яких 85% були болгарами, після ж ліквідації цей показник знизився на третину”. На його думку, розпочалася “денаціоналізація”⁶. Оцінюючи національну політику більшовицької партії початку 30-х рр., О. Майборода підкреслив, що “загальносоюзні та союзно-республіканські міністерства діяли фактично як транснаціональні корпорації, незважаючи на місцеві потреби”⁷.

1930–1931 рр. перетворилися на час хаотичних, малоефективних змін, що поволі засвідчили свою неспроможність. Невдовзі радянські управлінці різко повернули кермо в протилежному напрямі. У лютому 1932 р. сесія ВУЦВК постановила утворити на території УСРР п'ять областей – Харківську, Київську, Вінницьку, Одеську та Дніпропетровську. До складу областей увійшли 16 міст, безпосередньо підпорядкованих областям, та 431 район⁸. Область стала вищою

³ *Сталин И.В.* Сочинения. – Т. 12. – М.: ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 1949. – С. 332.

⁴ *Яцуба В.Г.* Адміністративно-територіальний устрій України. Історія та сучасність. – К., 2001. – С. 43.

⁵ *Верменич Я. В.* Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування. – У 2-х чч. – К.: Інститут історії України, 2009. – Ч. 2. – С. 62.

⁶ ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 561. – Арк. 105.

⁷ *Майборода О.М.* Етнічність у міжнародній системі. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – С. 358.

⁸ *Верменич Я. В.* Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування. – Ч. 2. – С. 63.

ланкою адміністративно-територіального поділу. Дещо згодом (цього ж року) було утворено Донецьку та Чернігівську області. Однак, у липні 1932 р. керівництво УСРР визнало поспішність, з якою було проведено адміністративно-територіальні зміни. Вони утруднили динаміку проходження адміністративних рішень у районах.

Протягом наступних років відбулося поступове укрупнення районів. У 1937–1939 рр. були утворені нові області – Полтавська, Житомирська, Кам'янець-Подільська, Миколаївська, Ворошиловградська, Сумська, Кіровоградська та Запорізька⁹.

Впродовж 1930–1935 рр. неодноразово зазнавали змін межі та розукрупнювалися національні райони. Нескінченні зміни кордонів районів, приєднання чи від'єднання населених пунктів стало дезорганізуючим фактором у функціонуванні національних територіальних одиниць. Так, Ботевський район був приєднаний до Коларівського¹⁰. У доповідній записці Коларівського районного комітету КП(б)У зазначалося: “Наш район існує як самостійна адміністративна одиниця з 1925 р. В 1930 р. був приєднаний Ботевський район і, таким чином, з цього часу постав один Коларівський болгарський район з 30 сільрадами, з територією 143 700 га та населенням на 1 січня 1933 р. 48 580 осіб, з них 35 046 болгар”¹¹. По основних кількісних показниках він наближався до районів звичайного типу. Тим часом у процесі об'єднання районів не були враховані пропозиції Коларівського районного комітету КП(б)У щодо включення кількох сіл Бердянського району до майбутнього району. Внаслідок цього села Богородицьке та Ново-Олексіївка лишилися територіально оточеними болгарськими селами. Неодноразово порушувалося питання про перенесення районного центру з Коларівки до Ногайська (останній знаходився на відстані 18 км від Коларівки на узбережжі Азовського моря). Голова Коларівської сільради М. Стойнов аргументував доцільність перенесення адміністративного центру тим, що “Коларівка для об'єднаного району абсолютно не пристосована, там всього 260 дворів, вона не спроможна розмістити усі адміністративні, кооперативні та господарські приміщення, також існує проблема з якісним водопостачанням. На вирішення цих питань необхідні величезні кошти у сумі 800 тис. руб., які навряд чи будуть виділені”¹². На жаль, вирішення таких проблем було не на часі.

⁹ Яцуба В.Г. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія та сучасність. – С. 44.

¹⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 6416, арк. 43; Там само. – Ф. 1, оп. 20, спр. 3217, арк. 51.

¹¹ ДАЗО. – Ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 18.

¹² Там само. – Арк. 17.

У лютому 1932 р. в УСРР існувало 23 національні райони, у тому числі 3 болгарські. У складі Одеської області перебували Благоевський та Вільшанський, Дніпропетровської області – Коларівський райони, який у січні 1939 р. був переданий до новоутвореної Запорізької області¹³.

Адміністративні зміни початку 1930-х рр. позначилися на характері виборчих кампаній. Чергові вибори до болгарських сільрад (їх на той час було 47) у 1930–1931 рр. продемонстрували зростання явки виборців у порівнянні з минулими роками до 82,4%¹⁴. Найпоширенішими недоліками виборчої кампанії 1930 р. до болгарських сільрад були названі відсутність виборчих карток болгарською мовою¹⁵.

Позитивна динаміка спостерігалася у справі поновлення виборчих прав. Нові норми були закладені в інструкції ЦВК СРСР про вибори до рад у 1934–1935 рр.¹⁶ На виконання цього нормативного акту сільські ради ухвалювали рішення про поновлення виборчих прав своїх мешканців. Питання “позбавленців” регулярно розглядалося під час засідань секретаріату та Президії ВУЦВК. Після “виховання” Голодомором явка виборців на пункти голосування залишалася незмінно високою. 1934 р. у Благоевському районі вона досягла 91,1%, Вільшанському – 93,2% та Коларівському – 92%¹⁷.

Станом на 15 грудня 1935 р. площа Благоевського району становила 509,1 км². У восьми сільрадах району мешкали 14 988 осіб (за відомостями на 1 січня 1933 р.), з них 97,1% селян. Письменними були 72,4% чоловіків та 49,8% жінок. Болгарами за походженням було 66,7% людності району¹⁸.

Коларівський район був найбільшим серед болгарських районів за територією та кількістю населення. Площа району дорівнювала 1 454 км². У 1931 р. до його складу входили 30 з 45-ти болгарських національних сільрад УСРР. Найбільш густонаселеними були (за ві-

¹³ Савченко О.І. Болгарські національні райони на Півдні України в 20–30-ті рр. ХХ ст. // Державна етнонаціональна політика. – К., 1997. – С. 75.

¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 1, спр. 586, арк. 57.

¹⁵ Якубова Л.Д. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР. 20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст. – К., 2006. – С. 286.

¹⁶ Інструкція Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР о выборах в советы в 1934–1935 гг. – М.: [б.и.], 1934.

¹⁷ Якубова Л.Д. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР. – С. 288.

¹⁸ Якубова Л.Д. Національне адміністративно-територіальне будівництво в УСРР/УРСР 1924–1940 // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. – К.: В-во «Наукова думка», 2010. – С. 294-297.

домостями на 1931 р.) Ботевська (3 507 осіб), Преславська (3 078 осіб), Інзівська (2 965 осіб), В'ячеславівська (2 264 особи), Коларівська (2 129 осіб) та Петрівська (2 081 особа) сільради¹⁹.

В радянських статистичних довідниках не лишилося відомостей про чисельність населення болгарських районів зовсім не випадково. Разом із рештою селян Одещини болгари подолали найстрашніший в історії України голод із величезними втратами. Перші після голоду роки були також доволі важкими. Це, однак, не заважало владі цинічно використовувати кожен більш-менш придатний інформаційний привід для уславлення радянської національної політики. Не стало винятком і святкування десятиріччя від дня заснування Коларівського національного болгарського району, яке відбувалося у вересні 1935 р. У процесі підготовки урочистостей була розгорнута широка масово-агітаційна робота²⁰. У Дніпропетровській області та безпосередньо у районі діяли спеціально створені комітети з проведення святкування. Згідно рішень республіканських органів влади до ювілею було вирішено побудувати районну лікарню (на неї виділили 88 тис. руб.), відкриття якої багато років домагалася місцеве населення. Амбітні плани стосувалися модернізації водолікарень у с. Ботево (загальна сума вартості робіт з відкриття нових свердловин і будівництва газового заводу становила 120 тис. руб.)²¹. За рік до ювілею розпочалося будівництво електростанції вартістю 160 тис. руб. (вона вступила до ладу у вересні 1936 р.)²². Облвиконком виділив кошти на святкування в сумі 10 тис. руб. та на будівництво кінотеатру на території району²³.

Урочисті заходи відбувалися з 9 по 11 вересня 1935 р. В них узяло участь понад 600 представників сільрад району, колгоспів та МТС²⁴. На запрошення секретаря райпарткому С. Цвяткова на святкування прибув В. Коларов. 9 вересня у селах району відбулися урочисті пленуми сільрад, на яких заслуховувалася доповідь “10 років господарського, культурного та радянського будівництва Коларівського району”. 10 та 11 вересня були оголошені вихідними днями, під час яких відбувалися масові гуляння (“ігри, пісні, танці та інші розваги для народу”²⁵).

¹⁹ Там само.

²⁰ Цвятков С.В. Коларовському болгарському району 10 лет // Революция и национальности. – 1935. – № 10. – С. 47.

²¹ ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 6635, арк. 10.

²² ДАЗО. – Ф. 267, оп. 1, спр. 50, арк. 9.

²³ ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 6635, арк. 11.

²⁴ ДАЗО. – Ф. 267, оп. 1, спр. 38, арк. 40.

²⁵ Там само. – Арк. 41.

Окремий план святкування стосувався “столиці” радянської Коларівщини. Тут 10 вересня о 12-й годині відбулися святкова демонстрація, мітинг та урочисте вручення премій передовикам праці. Зі святковою промовою виступив представник районного виконавчого комітету І. Богдан. О 14-й годині розпочалася районна олімпіада. Ввечері відбулося урочисте засідання президії обласного та районного виконавчих комітетів²⁶. 11 вересня відкрилася сільськогосподарська виставка. Урядовими відзнаками з нагоди ювілею були нагороджені перший секретар райкому партії С. Цвятков, другий секретар А. Атачкін, начальник райвідділу НКВС А. Верхос та ін.²⁷

Влада доклала чималих зусиль, аби створити ілюзію стабільності й необмежених перспектив розвою національних адміністративно-територіальних одиниць, проводячи, з одного боку, масові радянські святкові заходи, з іншого, затискаючи чим далі більше українське суспільство в лещата боротьби з “буржуазним націоналізмом”.

Згортання коренізації загалом, болгаризації, зокрема, відбулося не менш стрімко, аніж її проголошення в 1923 р. За нормами Конституції СРСР 1936 р. національні райони та сільради втратили юридичні підстави для існування. Фінал болгаризації в УСРР відмежований постановами Одеського обласного комітету КП(б)У від 5 лютого 1938 р. “Про реорганізацію національних районів Одеської області в райони звичайного типу” та політбюро ЦК КП(б)У від 16 лютого 1938 р. “Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР в звичайні райони та сільради”. 5 березня 1939 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову “Про ліквідацію та перетворення штучно створених національних районів і сільрад України”. Згідно цього документа національні райони ліквідовувалися, а сільські ради, які входили до їх складу, перерозподілялися по інших територіальних одиницях. Намагання стерти з мапи України саму згадку про експеримент під назвою “коренізація” втілюлося в протокольній постанові ЦК КП(б)У “Про порядок розподілу сільрад ліквідованих районів по інших територіальних одиницях” від 7 квітня 1939 р.²⁸ Згідно постанови ЦК КП(б)У від 5 березня 1939 р. на виконання рішення ЦК ВКП(б) (16 лютого 1939 р.) були ліквідовані “як штучно створені Коларівський район Запорізької області та Благоевський район Одеської області”²⁹.

²⁶Там само.

²⁷Там само. – Арк. 42.

²⁸Якубова Л.Д. Національне адміністративно-територіальне будівництво в УСРР. (20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2004. – Вип. 12. – С. 217-218.

²⁹ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 6, спр. 530, арк. 18; Там само. – Спр. 509, арк. 18.

Надалі болгарські сільради були розпорошені по районах УРСР таким чином³⁰:

Назва ліквідованого району	Назви сільрад, які входили до складу ліквідованого району	Назви районів, до складу яких переходили ліквідовані сільради
Коларівський район	Ботевська, Строганівська, Райнівська, Богданівська, Степанівська, Орлівська	Приазовський
	Богородицька, Зеленівська, Минайлівська, Нельгівська, Петрівська, Юріївська, Тарасівська	Андріївський
	Аннівська, Миколаївська, Прудентівська	Ново-Василівський
	Усі інші	Приморський
Благоевський район	Свердловська	Комінтернівський
	Усі інші	Янівський

Невдовзі переважна частка їх втратять свої історичні назви на користь уніфікованих радянських. Втім не лише перейменування та зміна адміністративного підпорядкування обумовлювали негативні зміни в житті мешканців колишніх болгарських національних районів. Під вивіскою чергової адміністративно-територіальної реформи маскувався тотальний погром, болгарська спецоперація задовго до формальної ліквідації національних районів поставила крапку в історії болгаризації.

Під час ліквідації системи національного районування простежувалися певні особливості, а саме – прагнення розпорошити етнічні меншини серед українського або російського населення. Звертає на

³⁰Там само. – Спр. 530, арк. 21-22.

себе увагу той факт, що формування нових районів відбувалося таким чином, щоб у складі їх населення певна національна група становила якщо не меншість, то принаймні не становила помітної демографічної групи. За таким принципом, наприклад, розформовувався Благоевський район.

За дещо іншим сценарієм відбувалися трансформації Вільшанського болгарського національного району. 17 лютого 1935 р., відповідно до постанови ВУЦВК “Про склад нових адміністративних районів Одеської області” до нього були приєднані сс. Добрянка, Осички, Куца Балка, Катеринка, Сухий Ташлик, Юзефпіль, Березова Балка, Дорожинка, Овсяники, Казимирівка та Юзефпільська залізнична станція Первомайського району, с. Тарасівка Добровеличківського району та с. Бузниковате Голованіського району³¹. Внаслідок укрупнення питома вага болгарського населення у загальній масі мешканців району зменшилася з 64,6% до 27%³². Вільшанський район втратив статус національного і став звичайною адміністративно-територіальною одиницею Одеської області. У її складі район перебував до 17 лютого 1954 р. Згідно указу Президії Верховної Ради УРСР Вільшанський район тоді був підпорядкований Кіровоградській області, де перебуває й донині³³.

Хронічні зміни адміністративно-територіальної карти України стали органічною складовою докорінного переформатування засад існування селянства України загалом, його етнічних когорт, зокрема. Розпочавшись в часи здійснення суцільної колективізації, коли національні райони були не безпроблемними, але в цілому цілком життєздатними адміністративно-територіальними організаціями, реформування завершилося наприкінці 1930-х рр. ліквідацією національних адміністративно-територіальних одиниць як таких. На той час Україна була вже геть іншою, аніж упродовж 1920-х рр. Коренізація була знищена не лише організаційно та ідейно. Вона була дискредитована і піддана негласному табу. Безперервні “перекроювання” територій і спричинене ними розмивання адміністративного апарату призвели до дезорганізації й тотального безладу у системі місцевого управління, негативно вплинули на національну та регіональну самосвідомість населення. Фактичне згорання національного адміністративно-територіального будівництва стало завершальним акордом в утвердженні централізаторського курсу Кремля*.

³¹ДАКО. – Ф. Р-7177, оп. 1, спр. 1, арк. 125.

³²Там само. – Арк. 11.

³³Там само. – Арк. 125.

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсними проектами Ф 67 та Ф 72.

ГРИЩЕНКО Ю. **Административно-территориальные изменения в местах компактного расселения болгар советской Украины в 30-х гг. XX в.** В статье раскрыт процесс реформирования системы национального административно-территориального устройства в условиях сворачивания политики коренизации в 1930-х гг. В частности, речь идет об укрупнении и разукрупнении, а затем и ликвидации болгарских национальных районов УССР с последующим переформатированием их в районы обычного типа.

Ключевые слова: национальное административно-территориальное устройство, политика коренизации, болгарские национальные районы УССР.

HRYSHCENKO Y. **Administrative and Territorial Changes in the Places of Compact Settlement of Bulgarians Soviet Ukraine in the 1930th.** The article discloses a process of national administrative-territorial reforms in the context of rolling back the processes of indigenization during 1930th. In particular, we are talking about consolidation and disaggregation, and then the elimination of the Bulgarian national districts in UkrSSR, followed by reformatting them in areas of the conventional type.

Keywords: national administrative-territorial division, indigenization policy, Bulgarian national districts.

References

16 vsesoiuznaia partynnaia konferentsiia. Rezoliutsii y postanovleniia. (1929). Moskva. [in Russian].

Instruktsiia Tsentral'nogo Iсполnitel'nogo Komiteta Soiuza SSR o vyborakh v sovety v 1934–1935 gg. (1934). Moskva. [in Russian].

Majboroda O.M. (2015). *Etnichnist' u mizhnarodnij systemi*. Kyiv: IPIEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Savchenko O.I. (1997). Bolhars'ki natsional'ni rajony na Pivdni Ukrainy v 20–30-ti rr. XX st. In *Derzhavna etnonatsional'na polityka*. Kyiv. [in Ukrainian].

Stalin I.V. (1949). *Sochineniia*. Vol. 12. Moskva: OHYZ, Hosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi literatury. [in Russian].

Tsviatkov S.V. (1935). Kolarovskomu bolharskomu rajonu 10 let. In *Revoliutsiia y natsional'nosty*, (10). [in Russian].

Vermenych Ya. V. (2009). *Administratyvno-terytorial'nyj ustrij Ukrainy: evoliutsiia, suchasnyj stan, problemy reformuvannia*. Vol. 2. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].

Yakubova L.D. (2004). Natsional'ne administratyvno-terytorial'ne budivnytstvo v USRR. (20-i – persha polovyna 30-kh rr. XX st.) *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, (12), 217–218. [in Ukrainian].

Yakubova L.D. (2006). *Etnichni menshyny v suspil'no-politychnomu ta kul'turnomu zhytti USRR. 20-i – persha polovyna 30-kh rr. XX st.* Kyiv. [in Ukrainian].

Yakubova L.D. (2010). Natsional'ne administratyvno-terytorial'ne budivnytstvo v USSR/URSR 1924–1940. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 7: Mi-O. (pp. 294-297). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Yatsuba V.H. (2001). *Administratyvno-terytorial'nyj ustrij Ukrainy. Istorii ta suchasnist'*. Kyiv. [in Ukrainian].

Zlepko Dmytro (1988). *Der ukrainische Hunger-Holocaust*. Eine Dokumentation, hrsg. und eingeleitet von Dr. Dmytro Zlepko. Sonnenbühl: Verlag Helmut Wild. [in German].